

OSMANLI VE KUTUP STRATEJİSİNİN HARİTACILIK TARİHİ VE COĞRAFI KEŞİFLER PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Geliş Tarihi: 30.12.2021
(Received)

Kabul Tarihi: 26.01.2022
(Accepted)

Altay BAYATLI*

ÖZ

Bu çalışma, son yüzyıllara kadar bilinirliğinden öte gizemli bir kavram olan “Kutupların” Osmanlı tarafından neden stratejik görülmediği ve ne derecede önemsendiği üzerinedir. Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde bu gizemli bölgelerin aslında bilindiği ama bu durumun çok önemsenmediği, ilginç bir şekilde mitoloji hatta çeşitli tılsımların konusu haline de geldiği görülmektedir. Osmanlı Devleti “Talassokratik” bir yapıya sahip olmadığından ne yazık ki Coğrafi Keşiflerden mahrum kalmış, okyanuslar ile başa çıkabilecek seviyede dirençli gemilerin inşasında pek başarılı olamamıştır. Ancak dünyaya adlarını duyuran Piri Reis, Takıyüddin ve Kâtip Çelebi gibi çok önemli bilim insanları yetiştirmiştir. O çağların haritacılığına ve fezaya (uzaya) olan merakları sonucu günümüze ulaşan oldukça önemli eserler bırakmışlardır. Nitekim konu kutuplar olunca ister istemez temel kaynaklar “Astronomi”, “Haritalar” ve “Harita Tarihi”, bir diğer kavram ile genel bağlamda “Coğrafi Bilimler” olmaktadır. Kuzey Kutbunun tamamının ve özellikle Güney Kutbunun keşfi haritacılığın gelişimi ve “Coğrafi Keşifler” ile doğrudan ilişkilidir. Coğrafi Keşiflerin başlangıcından önce “Bilinen Dünya” kavramı Batlamyus haritalarına dayanırken, keşiflerin başlamasını takiben özellikle 16. yüzyıl dolaylarında haritacılık (kartografya) oldukça büyük bir yarış haline gelerek günümüz harita biliminin temelleri atılmıştır. Duruma Osmanlı açısından bakıldığında ise “Acâ’ibü’l-mahlûkat ve Ğarâ’ibü’l-mevcûdât” gibi yazmalarda geçen tılsımlı bilgiler yerini Piri Reis’in “Kitab-ı Bahriye”’si ve Kâtip Çelebi’nin “Cihannümâ”’sı gibi bilimsel eserlere bırakmıştır. Ayrıca Kâtip Çelebi “İlhâmü’l-Mukaddes

* Arkeolog, Sanat Tarihi Uzmanı, altaybayatli@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8789-1832.

mine'l-Feyzi'l-Akdes” adlı eserinde Takıyüddin’e atıfta bulunarak kutup çevresinde (gece ve gündüzün 6 ay olduğu bölgeler şeklinde bahsederek) namaz ve oruç vakitlerini hesaplamıştır. Bu süreç batıda Batlamyus, Waldseemüller ve Ortelius gibi önemli kartografların sıkı şekilde takip edildiğini de ortaya koymaktadır. Bununla kalmayarak Takıyüddin’in “İstanbul Rasathanesi” bünyesinde kutuplar da dahil olmak üzere gezegenimiz hakkında oldukça önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en dikkat çekenini de 1581 senesinde “Şehinşehnâme” yazması içerisinde Nakkaş Osman’ın resmettiği (minyatürde) Takıyüddin’in çalıştığı İstanbul Rasathanesi bünyesinde bulunan “Dünya Küresi”dir. Bu küre keşfinden çok evvel Antarktika’yı bir kara parçası şeklinde adeta bir kıta olarak göstermektedir. Tüm bu Coğrafi Keşiflerin bilincine rağmen “kutuplar” da dahil olmak üzere Osmanlı bu bölgelere herhangi bir keşif girişiminde bulunmayarak uzun bir süre sadece gelişmeleri yakından takip etmeyi uygun görmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde de Coğrafi Keşiflerin doyuma ulaşması ile beraber Avrupa’dan getirilen çeşitli harita ve atlaslar tercüme edilerek çoğaltılmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızda araştırılan arşiv belgeleri ve el yazmalarında öncelikle kutupların bilinci ve Osmanlı devletinin bu olguyu nasıl gördüğü incelenerek bu olgu üzerinden daha sonra nasıl bir strateji uyguladığı veya neden uygulamadığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kutup stratejisi, Piri Reis, Kâtip Çelebi, Takıyüddin, Batlamyus (Ptolemaios).

EXAMINING OF THE OTTOMAN AND POLAR STRATEGY FROM THE PERSPECTIVE OF THE HISTORY OF CARTOPITAL AND GEOGRAPHICAL DISCOVERIES

ABSTRACT

This study is about why the “Poles”, which was a mysterious notion beyond its recognition until the last centuries, was not considered strategic by the Ottomans and how important it was found. In the pre-Ottoman and Ottoman period, we see that these mysterious areas were actually known, but this situation was not given much importance, and interestingly, they became the subject of mythology and even various talismans. Unfortunately, since the Ottoman Empire did not have a “Thalassocratic” structure, it was deprived of Geographical Explorations and was not very successful in building resistant ships that could cope with the oceans. However, Ottoman trained very important scientists such as Piri Reis, Takıyüddin and Kâtip Çelebi (Hâjjî Khalîfa), who made their names known to the world. As a result of their interest in the cartography and space of those ages, they left very important works that have survived to the present day. As a matter of fact, when it comes to the poles, the main sources inevitably become “Astronomy”, “Cartography” and “History of Cartography”, with another concept, “Geographical Sciences” in a general context. The discovery of the entire North Pole and especially the South Pole is directly related to the development of cartography and "Geographical Discoveries". While the concept of "Known World" was based on Ptolemy's maps before the start of the Geographical Discoveries, following the start of the discoveries, especially around the 16th century, cartography became a rather big race and the foundations of today's map science were laid. From the Ottoman perspective, the talismanic information in manuscripts such as "Acâ'ibü'l-mahlûkat ve Ğarâ'ibü'l-mavcûdât" is replaced by scientific works such as Piri Reis's "Kitab-ı Bahriye (Book of the Sea)" and Kâtip Çelebi's "Cihannümâ". In addition, Katip Çelebi calculated the prayer and fasting times around the pole (referring to the regions where night and day are 6 months) by referring to Takyüddin in his work titled "İlhâmü'l-Mukaddes mine'l-Feyzi'l-Akdes". This process also reveals that important cartographers such as Ptolemy,

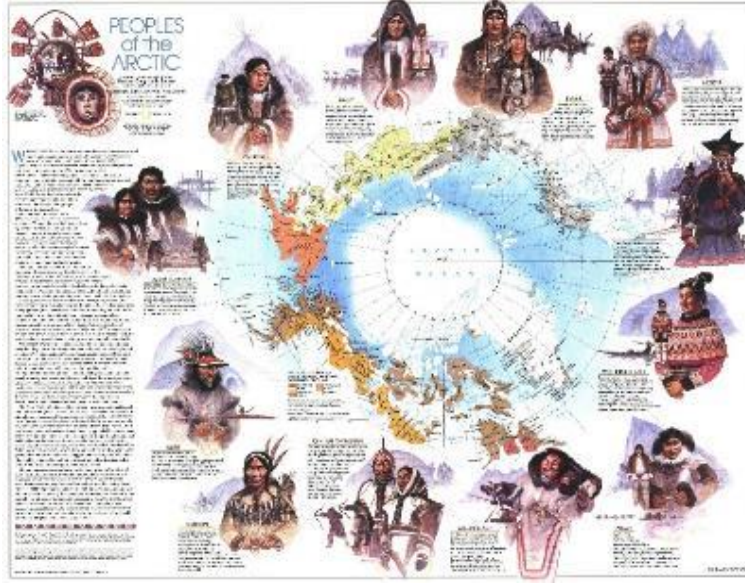
Waldseemüller and Ortelius were followed closely in the west. Moreover, very important studies have been carried out about our planet, including the poles in the "Istanbul Observatory" of Takyüddin. The most notable of these works is the "World Globe", which was painted by Nakkaş Osman (in miniature) in the "Şehinşehnâme" manuscript in 1581, in the Istanbul Observatory, where Takiyüddin worked. This globe shows Antarctica as a continent, like a piece of land, long before its discovery. Despite the awareness of all these Geographical Discoveries, the Ottomans did not attempt to explore these regions, including the "poles", and for a long time only followed the processes closely. In the 19th century, with the saturation of Geographical Discoveries, various maps and atlases brought from Europe were translated and reproduced. In this direction, in the archive documents and manuscripts researched in our study, first of all, the awareness of the poles and how the Ottoman state saw this phenomenon were examined and then what kind of strategy it applied or why it did not apply, were discussed.

Keywords: Polar strategy, Piri Reis, Kâtip Çelebi, Takiyüddin, Ptolemy (Ptolemaios).

GİRİŞ

Kutuplara tarihsel olarak bakıldığında Kuzey'in insanlar tarafından Güney Kutbuna oranla çok daha önceden bilindiği görülmektedir. Nitekim tam olarak Kuzey kutbunda olmasa dahi kutba oldukça yakın, soğuk iklimle uyum sağlamış biçimde birçok halk yaşamaktadır (Garret, 1983) (Şekil 1). Güney kutbu hakkında antik dönemlerde her ne kadar veri olmasa da kuzeyden yola çıkılarak simetriğinde de aynı şekilde bir kutup bölgesi olduğunun tahmin edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim antik çağ insanları düşünüldüğünden de önce gezegen ve evren hakkında çeşitli bilgilere ulaşmışlar ve dünyanın bir küre olduğunu bilmekteydiler (Çaycı, 2002, s. 15) (Fettahoğlu, 2019, s. 1-11). Ne yazık ki günümüzde bilim dünyası bunu çeşitli veriler ile kanıtlamakla kalmayıp görsel olarak da ispatlamasına karşın hâlen inanmayan ciddi bir kitle bulunmakta. Bu çağda bile hal böyle iken geçmişe gidildiğinde karşımıza çıkan yazmaların ve belgelerin içerikleri şaşkınlık yaratmamaktadır.

Şekil 1: National Geographic Dergisi, Peoples of the Arctic

Dünyanın bilinirliği göz önüne alındığında (o dönemde bilinen dünyayı tarif eden) en eski eserlerden birisi Homeros'un "Odyssey Destanıdır" (M.Ö. 700). Homeros'un eserinde tarif ettiği "Dünya" profili o dönemdeki insanların dünyayı nasıl hayal ettiğini anlatmaktadır (Gerret, 1982) (Şekil 2). Bilinen dünyanın bilgeleri ve hükümlerleri insan neslinin sadece "Bilinen Dünya" dediğimiz "Bereketli Hilal" 'de var olduğunu ve bu dünyanın sularla çevrili olduğunu düşünmekteydiler. İnsanlığın ilk müellifleri de Homeros'un yaşadığı bu bölgelerden türemiştir; "*Verba volant scripta manent / söz uçar yazı kalır*".

Şekil 1: Homeros'un Tarif Ettiği Dünyanın Çizimi

M.Ö. 5. yüzyıl dolaylarında “Tarihin Babası” sıfatını elde etmiş olan “Herodot” o dönemde bilinen dünyayı Homeros’tan biraz daha büyük şekilde ve sistematik bir biçimde tarif etmiştir (Afetinan, 2008, s. 96) (Vincent, 1828) (Şekil 3). Bu dünya tanımında da Homeros’un tanımı gibi kutuplar ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. O dönemin şartları ile çok uzak olan bu diyarlara gidilip gidilmediği hakkında herhangi bir veriye henüz ulaşamamıştır.

Şekil 2: Herodot'a göre M.Ö. 5. yüzyıl dolaylarında “Bilinen Dünya”

Bilinen dünyada M.S. 2. yüzyıla gelindiğinde artık insanlar çeşitli kütüphaneler kurmuş astronomi ile beraber matematik biliminde de oldukça ileri çalışmalar yapmışlardır. Bu bilimlerin ilerlemesi sonucunda gemi teknolojisi ve haritacılık önemli oranda gelişmiştir. Dönemin en bilge astronom ve coğrafya uzmanı, “Batlamyus” olarak da bilinen “Claudius Ptolemaeus” ‘dur. Batlamyus ömrünün neredeyse tamamını (M.S. 100-170) dönemin bilim merkezi olan İskenderiye’de geçirmiştir. Burada 8 kitaptan oluşan “Geographike Hyphegesis” adlı eserini kaleme alarak ilk matematiksel coğrafyanın temelini atmıştır (Şengör C. , 2017, s. 16). Bu çalışma Coğrafi Keşiflere kadar dönemlerinin tüm coğrafyacıları tarafından

başvuru kitabı halinde kullanılmıştır. Coğrafya bilimi açısından çok ama çok önemli bir yazmadır (Şengör C. , 2017, s. 2-3) (Şekil 4).

Şekil 3: Ptolemaios Atlası Fatih Kopyası, M.S. ~1300, “Bilinen Dünya” Haritası

Bu meşhur eserin zaman içerisinde birçok kopyası yapılmıştır. Günümüze 53 Batlamyus Atlası kopyasına ulaşılmıştır. Bunlardan sadece 16 tanesi harita ihtiva etmektedir. Günümüze ulaşanlar arasında en eskilerinden bir tanesi de Topkapı Sarayı Kütüphanesi bünyesinde bulunan Codex Seragliensis Gi 57 kopyasıdır. Bu eser İstanbul’un fethinden sonra Fatih’in kütüphanesine geçmiştir ve “Fatih Kopyası” olarak bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed Han bu eseri Yunanca’dan Arapça’ya tercüme ettirmiş ve tercümesi *Kitâbü’l-Coğrafya fi’l-Ma’mûre Mine’l-Arz* adını almıştır. Fatih kopyası olarak bilinen bu yazma 1927 yılında Adolf Deissmann tarafından Topkapı Sarayı Kütüphanesinde yeniden keşfedilmiş, yıpranmış durumuna ilk müdahale o dönemlerde belli oranlarda yapılabilmektedir. Uzun bir aradan sonra Dr. Filiz Çağman’ın çağrısı ile Prof. Dr. A. M. Celal Şengör’ün şahsi

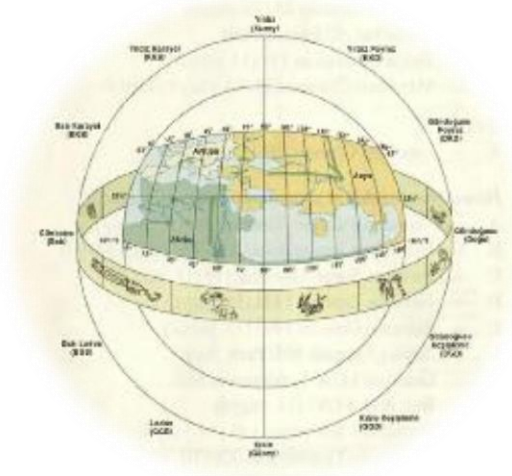
çabası sonucunda 2016 senesinde restorasyonu tamamlanarak tıpkıbasımı bilim dünyasına kazandırılmıştır (Şengör C. , 2017). Bu atlasın başka bir geç kopyası, M.S. 1451-1500 arasına tarihlenen Floransa versiyonu da oldukça dikkat çekicidir (Afetinan, 2008, s. 97-98) (BNF Latin 4802, 1451-1500) (Şekil 5).

Şekil 5: Ptolemaios Atlası Floransa Kopyası, M.S. 15. yüzyıl.

Bu iki çizimde de dünya oldukça ilginç bir şekilde resmedilmiştir. Farklı perspektifte resmedilen “Bilinen Dünya” üzerinde yine kutuplar görülmemektedir. Ancak çizim teknikleri ele alındığında dünyanın büyük bir küre olduğunun farkında oldukları ve kürenin sadece belli “*Bilinen Dünya*” kısımlarının bilincinde oldukları görülmektedir (Şengör C. , 2017, s. 17) (Şekil 6).

Şekil 6: Ptolemaios Atlasında Bilinen Dünya Miktarı, M.S. ~1300.

Osmanlı İstanbul’u aldıktan sonra kent kadar değeri olan birçok bilimsel eseri de bünyesine katmıştır. Aynı çağlarda (15. yüzyıl) coğrafi keşiflerin de büyük bir hız kazandığı bilinmektedir. Ancak Coğrafi Keşiflerin kazanımlarından bahsetmeden önce değinilmesi gereken çok enteresan bir yazma serisi mevcuttur. Bu yazmalara kısaca Acâ’ibü’l-mahlûkat (Acayip Varlıklar) denmektedir (BNF - Smith-Lesouëf 221, 1601-1650) (Şekil 7 ve 8).

Şekil 7 ve 8: Dönemin bir bakıma ansiklopedisi olan “Acâ’ibü’l-mahlûkat ve Ğarâ’ibü’l-mevcûdât” adlı eserde bilimsel olarak dünya etrafında ayın konumları tasvir edilirken aynı zamanda yazmanın devamında çeşitli mitolojik varlıkların da çizimleri görülmektedir. 1601-1650.

Uzun adı da Acâ’ibü’l-mahlûkat ve Ğarâ’ibü’l-mevcûdât (Acayip Varlıklar ve Garip Olgular) şeklindedir. Aslında Osmanlı’da coğrafya yazıcılığı bu eserler ile başlamaktadır (Sarıkaya, 2019). Fakat Batlmyus atlaslarında olduğu gibi net bir matematikten çok mitolojik ve derleme şeklinde toplanan bilgilerden oluşmaktadır. Kısaca anlatmak gerekirse yazıldığı dönemlerin bir nevi astronomik verileri ile ansiklopedik bilgilerini içeren yazmalardır. Kopyalandıkça içerisindeki bilgiler de güncellenmiştir. Osmanlı bu eserler ile 15. yüzyılda Sultan Çelebi Mehmed Han döneminde tanışmıştır. Sultan Çelebi Mehmed Han, birçok Arapça ve Farsça kopyası

bulunan bu yazmaların Türkçe'ye çevrilmesini emretmiştir (Kut, s. 315-317). Konu ile ilgili olan bölüm ise bu eserin içerisinde bulunan kutuplar hakkındaki ilginç bilgilerdir. Eser incelendiği vakit kutupların bilindiği net şekilde anlaşılmaktadır. Fakat bu iki bölgenin gizemi henüz keşfedilmediği için esere mitoloji olarak yansımıştır.

Kuzey Kutbu için verilen bir bilgide (Sarıkaya, 2019, s. 128);

“Kutubda bir revani (melek) vardır ki onun (onun) sureti âdem (insan) suretidir. İki eli vardır arslan eli gibi. Dahi iki azametlü (güçlü) kanadı vardır ve yarısından aşağısı balığa benzer ve kuyruğu iki şahdurdur (daldır). Hemişe kutbun çevresinde degzinür (gezinir) ve her kim bu sureti bir bakır levhaya yazarsa ki o yazan kişinin ağzı burnu eğri ise Allah'ın emri ile iyileşir” denilmektedir (BNF - Persan 332 - 14r , 1577, s. 14r) (Şekil 9).

Şekil 9: Kuzey Kutbu için Tarif Edilen Meleğin Çizimi

Güney Kutbu için ise (Sarıkaya, 2019, s. 128);

“Cenubinin manzarasında bir firişte (melek) vardır kim (ki) onun (onun) sureti âdem (insan) suretine benzer gayet de yüzü büyüktür ve gövdesi fil gövdesine benzer. İki kanadı vardır, gayet de büyük ki dayim (devamlı) uçar hiç aram etmez (mola vermez/durmaz). Eğer Çin balçığından bunun gibi bir maske veya heykelcik yapılırsa ve üzerine mürekkep ile noktalamalar yapıp bir gemiye asılırsa ve o gemi durduğunda bir kişi onu alıp güney kutbuna tutsa geminin bağı çözülüp hareket eder” şeklinde enteresan bir tavsiye verilmektedir (BNF - Persan 332 - 14r , 1577) (Şekil 10).

Şekil 10: Güney Kutbu için Tarif Edilen Meleğin Çizimi

Mitoloji ile ansiklopedik bilgiler içeren Acâ'ibü'l-mahlûkat yazmaları ve kopyaları, Coğrafi Keşifler hızlanmaya ve bu keşiflerin sonuçları Osmanlı literatürlerine dâhil olana kadar dönemin oldukça değerli bilim kitapları olarak başvuru eserleri olmuşlardır (Sarıkaya, 2019, s. 18).

15. yüzyılda Batı, “Coğrafi Keşifler” tüm hızı ile devam ederken, keşfettikleri yerleri de “harita” veya “portolan” olarak arşivlemeye devam etmekte idi. Bu durum Avrupa devletleri arasında ciddi bir yarış haline sürmekteydi. Haritacılık ve yeni coğrafyaların keşfinde İspanyol ve Portekiz denizciler oldukça başarılı olmuş ve dünyayı haritalandırma konusunda oldukça öne geçmişlerdir. Ancak diğer ülkeler de bu yarışta varlık göstermiş, ünlü Alman kartograf (harita bilimcisi) Martin Waldseemüller de kendisinden öncekiler gibi Batlamyus yazmalarını merkez alarak çalışmalarını ilerletmiştir. Waldseemüller yapılan keşiflerin önemini anlayarak kullandığı kaynakların yönünü değiştirmiş, İspanyol, Portekiz ve İtalyanların çalışmalarına odaklanarak 1507 senesinde bir dünya haritası çizmiştir (Afetinan, 2008, s. 103) (Tekeli, Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralî "Piri Reis", 2004, s. 497) (Şekil 11).

Bu haritanın en büyük özelliği ilk defa “Amerika” adının Güney Amerika kıtası üzerinde kullanılmış olmasıdır. Haritada görüldüğü üzere Waldseemüller'in Amerigo Vespucci'den etkilendiği net şekilde anlaşılmaktadır (Afetinan, 2008, s. 103) (Waldseemüller, 1507).

Coğrafi keşiflerin doruk noktası olan bu dönemlerde haritacılık oldukça güncellenen bir yol izlemekte idi. Bu güncellemeler her keşif sonrası, kâşiflerin paylaştığı yeni çizilmiş haritalar o dönemdeki kartografları zorlamaktaydı. Waldseemüller'in çizmiş olduğu haritaya bakıldığı vakit artık dünya haritasının bugünkü haline doğru yavaş yavaş evrildiği net şekilde görülmektedir. Neredeyse günümüzdeki hâline yaklaşmış olsa da Kuzey Amerika, Avusturalya ve Kutuplar gibi önemli kıtalar henüz eksiktir. Waldseemüller'in çizmiş olduğu bu dünya haritasının üzerinde 2 insan portresi mevcuttur ki bunlar çok önemli ve anlamlı bir mesajı iletmektedirler.

Şekil 11: 1507 yılında Martin Waldseemüller'in çizdiği "Universalis Cosmographia" yani Dünya Haritasıdır. "Waldseemüller Haritası" olarak da bilinir. Çağın en önemli haritalarından bir tanesidir. Önemi, ilk defa "Amerika" teriminin bir kıta için kullanılmasından gelmektedir. Fakat kutuplar resmedilmemiştir.

Sol tarafta “Batlamyus” resmedilerek yanına eski “Bilinen Dünya” çizilmiştir. Burada Batlamyus’a çok güzel bir atıf yapılarak adeta Coğrafi Keşifler öncesindeki tüm haritacılık bilimi ve tarihi ona atfedilmiştir. Sağ tarafta ise “Amerigo Vespucci” resmedilerek o dönemde keşfettiği ve haritaladığı yerler bilindiği kadarı ile “Yeni Dünya” kürenin diğer tarafına yerleştirilmiştir (Afetinan, 2008, s. 103) (Waldseemüller, 1507) (Şekil 12).

Şekil 12: Harita üzerindeki Batlamyus ve “Eski Dünya” (solda), Americo Vespucci ve “Yeni Dünya” (sağda).

Bu önemli detay insanlık tarihine adını altın harfler ile kazımış olan iki büyük bilim insanının dünyanın coğrafi keşfine ve haritacılığına kattığı değeri görsel bir şölen ile ortaya koymaktadır. Fakat bu önemli haritada henüz ne kuzey ne de güney kutbuna dair herhangi bir çizime rastlanmamaktadır.

Şekil 13: Ortellius'un "Theatrum Orbis Terrarum / Dünya Sahnesi Görünümü" adlı atlasından Dünya Haritası, 1584.

16. yüzyılın sonlarına yaklaşıldığında Abraham Ortelius 53 parça haritadan oluşan ilk modern dünya atlası olan “Theatrum Orbis Terrarum / Dünya Sahnesi Görünümü Atlası” kitabını yayınlamıştır. 1570 yılında yayınladığı bu eserde dünya haritasını günümüze çok yakın şekilde resmetmiştir (BNF - GE-DD 4894, 1584) (Grammont, 1999) (Şekil 13).

Kâtip Çelebi'nin de bu kaynağı kullandığı bilinmektedir (Grammont, 1999, s. 186). Ortelius'un çizdiği bu dünya haritasının en büyük özelliği, Güney Kutbunu dünyanın altına oldukça büyük bir biçimde konumlandırmasıdır. Konumlandığı bu kıtaya “Terra Australis Nondum Cognita – Henüz Bilinmeyen Güney Ülkesi” adını vermiştir. Anlaşıldığı üzere Antarktika bilinmekte fakat henüz keşfedilip gidilmediği için “Bilinmeyen Ülke” olarak adlandırılmaktadır.

16. yüzyıl, “Coğrafi Keşifler” ile Batı dünyası için oldukça heyecan verici gelişmelere sahne olmasına karşın Osmanlı'nın da tüm gücü ile Akdeniz üzerinde egemenliğini doruk noktasına çıkarttığı bir asır olmuştur (Tekeli, Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralisi "Piri Reis", 2004, s. 576). Osmanlı tarafından “Bahr-i Sefid” olarak adlandırılan Akdeniz (BOA - Hrt.h 9-01, 1923) birçok Türk amiralinin kartograf olarak yetişmesi için oldukça uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu amirallerden en önemlisi çizdiği kusursuz haritalar ile günümüzde bile halen gündemden düşmeyen “Piri Reis”dir (Afetinan, 2008, s. 26-38) (Sarıcaoğlu, 2013).

Piri Reis, “Kitab-ı Bahriye” adlı eseri ile (Afetinan, 2008, s. 17-26) (Piri Reis, 2002) döneminde Akdeniz’de bulunan tüm önemli limanları, kentleri ve adaları resmetmiş ve bu yerler hakkında çok önemli bilgileri matematiksel bir biçimde minyatür çizimleri ile destekleyerek kaleme almıştır. Eserinde sadece liman şehirleri tanıtmakla kalmayarak kullandığı kaynakları ve denizcilik üzerine de çok ciddi bilgileri günümüze kadar aktarmıştır. Piri Reis'in ayrıca Kitab-ı Bahriye'den ayrı resmetmiş olduğu bir dünya atlasının maalesef günümüze sadece 2 parçası ulaşmıştır (Afetinan, 2008) (Tekeli, Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralisi "Piri Reis", 2004, s. 498). Çizmiş olduğu bu harita hakkında

Kitab-1 Bahriye’de 1498 tarihli Columbus haritasından faydalandığını aktarmaktadır (BOA - HRT.h. 10, 1513) (Şekil 14).

Piri Reis’in atıfta bulunduğu Coğrafi Keşiflerin öncüleri olan İspanyollar, 16. yüzyılda yaptıkları tüm keşiflere ait haritalarını ve çizimlerini **Seville Arşivinde** depolamakta idiler. Çok önemli olan bu arşivde **Colombus, Cortes** ve **Magellan** gibi kâşiflerin resmettiği haritalar depolanmakta ve asla kopyalarının çıkartılmasına izin verilmemekte idi. Ancak enteresan şekilde Columbus’a ait bir haritanın Piri Reis’in eline geçtiği, kaleme aldığı eserinde yaptığı atıftan anlaşılmaktadır (Afetinan, 2008, s. 28) (Tekeli, Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralî "Piri Reis", 2004).

Şekil 14: Piri Reis'in Dünya Haritası Parçası, 1513.

Nitekim Akdeniz'i avucunun içi gibi bilen bir amiral olan Piri Reis'in bir şekilde Columbus ile yolculuk yapmış bir kaptanı veya onun haritalarını taşıyan bir gemiyi ele geçirmiş olması çok da şaşırtıcı bir durum olmasa gerek (Afetinan, 2008, s. 27-29) (Tekeli, Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralî "Piri Reis", 2004, s. 500). O dönemdeki haritaların önemine değinilecek olursa; gemi kaptanları veya amirallerinin doğru harita/portolan koleksiyonları oldukça hayati önem taşımaktadır (Renda, 1997, s. 19-22). Günümüzdeki teknolojiden çok ama çok uzakta tamamen tecrübe, harita ve nücüm (yıldız) bilimi güvencesine dayalı bir sistem ile yolculuk yapmaktaydılar (Farhad & Bağcı, 2009, s. 181)

Şekil 15: 17. Yüzyıla Ait Bir Usturlap Örneği, 1650-51

Bu durumda kaptan ve amirallerin kabiliyetleri ellerindeki harita veya portolan kütüphanesinin büyüklüğü ve kalitesi ile doğrudan orantılıdır denilebilir (BNF - GE-B.550 RES, 1624) (Şekil 16).

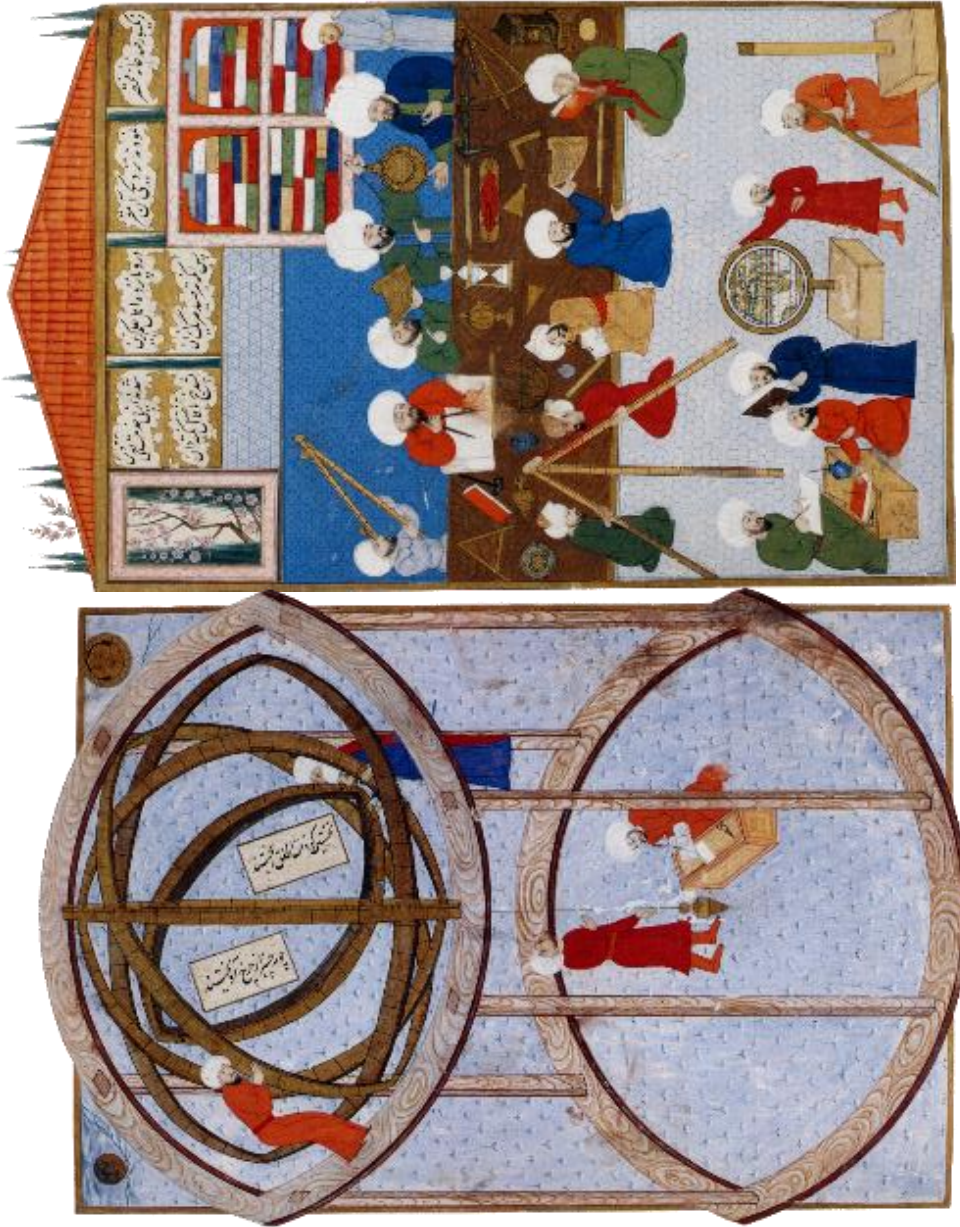

Şekil 16: Ege Denizi, Bir Portolan Örneği, 1624.

Elimize ulaşan bilgiler ışığında Piri Reis'in "Dünya Haritası", Yavuz Sultan Selim Han için Gelibolu'da (*Cezayir-i Bahr-i Sefid*) Piri Reis tarafından 1513 senesinde çizilmiş ve 1517 yılında da Mısır'da Padişah'a takdim edilmiştir (Tekeli, Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amirali "Piri Reis", 2004, s. 499). Daha önce de belirtildiği üzere günümüze maalesef sadece 2 parçası ulaşabilmiştir.

Piri Reis çizmiş olduğu bu dünya haritasında, kartografik bilgi dışında o dönemde Osmanlı nakkaşlarının kullandığı minyatür çizim tekniklerini de kullanmıştır. Harita üzerindeki tüm metinler ve minyatürler haritayı çevirdiğiniz yönde sizi karşılayacak şekilde konumlandırılmıştır. Günümüze ulaşan bu parçanın üzerinde harita Kuzey-Güney doğrultusunda tutulduğunda, doğuda Portekiz ve İspanya'nın güneybatısı (İber Yarımadası'nın güneybatısı), Afrika'nın kuzeybatı kıyılarını ve Cebelitarık Boğazı görülmektedir. Haritanın batısında ise Orta Amerika, Küba ve Güney Amerika kıyılarının doğusunun neredeyse tamamı görülmektedir. Fakat enteresan şekilde Güney Amerika kıtasının Güney ucu uzatılarak sanki Güney Kutbu ile birleştirilmiş veya Güney Kutbu olarak resmedilmiştir. Ancak Güney Kutbu ile ilgili bir bilgiye/metne rastlanmamakta ve haritanın güneyi Güney Amerika'nın devamı şeklinde tamamlanmaktadır (Afetinan, 2008, s. 120-121) (Sarıcaoğlu, 2013, s. 86).

16. yüzyıl Osmanlı için bilim açısından altın çağ olarak görülebilir. Bu dönemde "Dünya" ile ilgili batıda yapılan çalışmalar kadar Osmanlı bünyesinde de çok önemli bilim insanları yetişmiş ve neredeyse açılan pergel kapanmaya başlamıştır (Gökbilgin, 1985). Bu durumu en net şekilde Takıyüddin er-Rasîd'in (tam adı ile Ebu Bekir Takıyyüddin Muhammed bin Zeynüddin Ma'rûf bin Ahmed er-Rasîd ed-Dımaşki) çalışmalarından görmekteyiz. Takıyüddin 1570 yılında Müneccimbaşı görevini alarak daha sonrasında da Osmanlı'nın ilk ve son rasathanesini 1577 kurmuştur (Afetinan, 2008, s. 117) (Tekeli, Nasirüddin, Takıyüddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi (Ayrıbasım), 1958) (Fettahoğlu, 2019, s. 5-7) (Takıyüddin İbn Marûf, 2017, s. 24) (And, 2002, s. 354-355) (Topdemir, 2010) (İÜNEK - F.1404, Takıyüddin er-Rasîd'in Rasathanesi, 1581) (Çağman, 2016, s. 56-57) (Şekil 17 ve 18).

Şekil 17 ve 18: Takıyüddin er-Rasıd'ın Rasathanesi, Şehinşâhnâme, 1581.

Yıldızlar ile gök cisimlerinin hareketleriyle durumlarını tespit eden, bunların konumlarından yola çıkarak hesaplamalar yapıp ve gökyüzündeki durumlardan çeşitli anlamlar çıkaran kişilere “müneccimbaşı” denilmekteydi (And, 2002, s. 356) (Aydüz, Mekteb-i Fenn-i Nücûm, 2001) (İÜNEK - T.6043, 1587) (Şekil 19).

Şekil 19: 1577 Yılında İstanbul Üzerinde Gözlemlenen Kuyruklu Yıldızın Minyatür Çizimi, 1580.

Aynı zamanda “falcı” anlamına da gelmektedir (Aydüz, Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık, 1995). Zamanla Osmanlı'nın bilimsel bakış açısından uzaklaşan müneccimbaşı ve müneccimler, maalesef günümüzde bu kelimenin anlamını sadece “falcı” olarak telakki etmemize neden olmuşlardır. Takıyüddin er-Rasıd bu kavramı o dönemde yücelterek; optik, mekanik, fizik, astronomi, astrofizik, gök bilimi veya nücum (yıldız) bilimi gibi uzay ve gezegen ile ilgili bilimsel çalışmaları yapan bir bilim insanı olarak “Müneccim” sıfatını “Astrolog” kavramından “Astronom” kavramına taşımıştır (Demir, 2000) (Fettahoğlu, 2019, s. 2). Takıyüddin'in kurduğu bu rasathanenin en büyük başarılarından bir tanesi de 1577 yılında gözlemlenen “Great Comet – Büyük Kuyruklu Yıldız” vak'âsıdır (And, 2002, s. 357)

(İÜNEK - F.1404, İstanbul Üzerinden Geçen Kuyruklu Yıldız, 1581) (Dizer, 1990, s. 186) (Şekil 20).

Şekil 20: İstanbul Üzerinden Geçen Kuyruklu Yıldız Minyatürü, Şehinşâhnâme, 1581.

Bu gözlem ve hesaplamalar dönemin birçok yazmasına minyatür olarak resmedilmiştir (And, 2002, s. 356) (TSM - H.1365, 1584) (Şekil 21).

Şekil 21: Takıyüddin'in İstanbul Üzerinden Geçen Kuyruklu Yıldızı Gözlemlemesi, 1577.

İstanbul Rasathanesini resmeden minyatürlere bir tanesinde (Şekil 17), Takıyüddin ve ekibi çeşitli aletler ile çalışmaktadır. Rasathanede kullandıkları aletleri nakkaş elinden geldiğince minyatüre sığdırmaya çalışmıştır. Minyatür içerisinde konumuz açısından en çok dikkat çeken husus dünya küresidir. Küre neredeyse günümüze yakın muazzam bir dünya haritası ile beraber Güney Amerika'nın küçük bir parçası ile Antarktika'yı net şekilde kara parçası olarak göstermektedir (Bağcı, 2009, s. 74) (Tekeli, İstanbul

Rasathanesinin Araçları, 2004, s. 666) (Dizer, 1990, s. 172) (And, 2002, s. 354) (İÜNEK - F.1404, İstanbul Rasathanesi'ndeki Antarktika'yı Gösteren Küre, 1581) (Şekil 22).

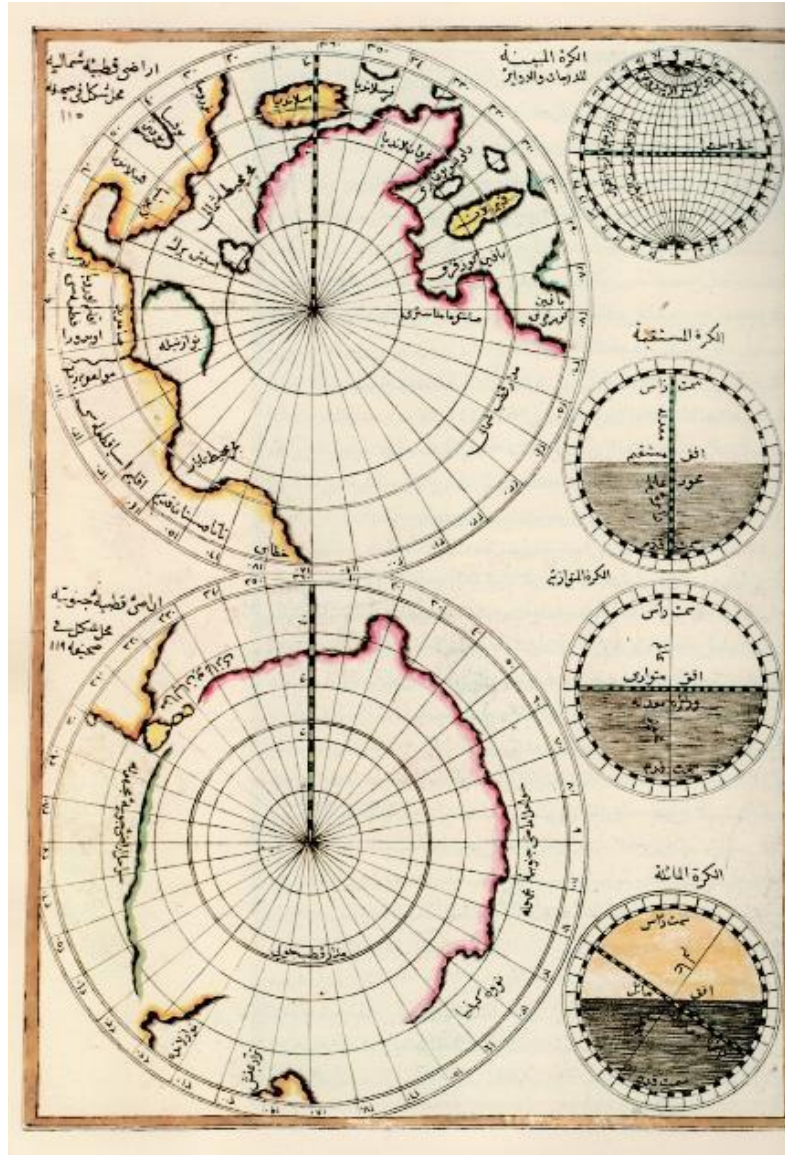
Şekil 22: İstanbul Rasathanesi'ndeki Antarktika'yı Gösteren Küre.

Ortelius'un 1570 senesinde çizdiği harita ile karşılaştırıldığı vakit bu durum ciddi derecede dikkat çekicidir. Ortelius, Güney Kutbunu beyaz ve kürenin altını büyük bir biçimde tamamen kaplayacak şekilde resmederken, Takıyüddin'in Dünya Küresinde Antarktika bir kara parçası olarak resmedilmiştir. Seyyid Lokman'nın eseri olan Şehinşâhnâme (1581), Nakkaş Osman tarafından resmedilmiştir. Nakkaş Osman'ın "*Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâli'l-Osmâniyye*" eserinde olduğu gibi ekibinde bulunan diğer nakkaşlar ile beraber bilimsel yöntemler kullanarak çalıştığı ve minyatürlerini bu bilim temelli çizimlere dayandırdığı bilinmektedir (Çağman, 2016, s. 53-59) (Seyyid Lokman Çelebi, 1987).

Takıyüddin'in kutuplar üzerine olan hesaplamalarının Kâtip Çelebi tarafından da kullanıldığı görülmektedir (Şasuvaroğlu, 1985). Kâtip Çelebi, döneminin oldukça önemli bir bilim insanı olmakla kalmayıp Osmanlı'nın ilk bilimsel coğrafya kitabı olan Cihannümâ'nın müellifidir (Gökyay, 1982, s. 28-31) (Kâtip Çelebi, 2009). Kaleme aldığı kendi yazmasında da Güney ve

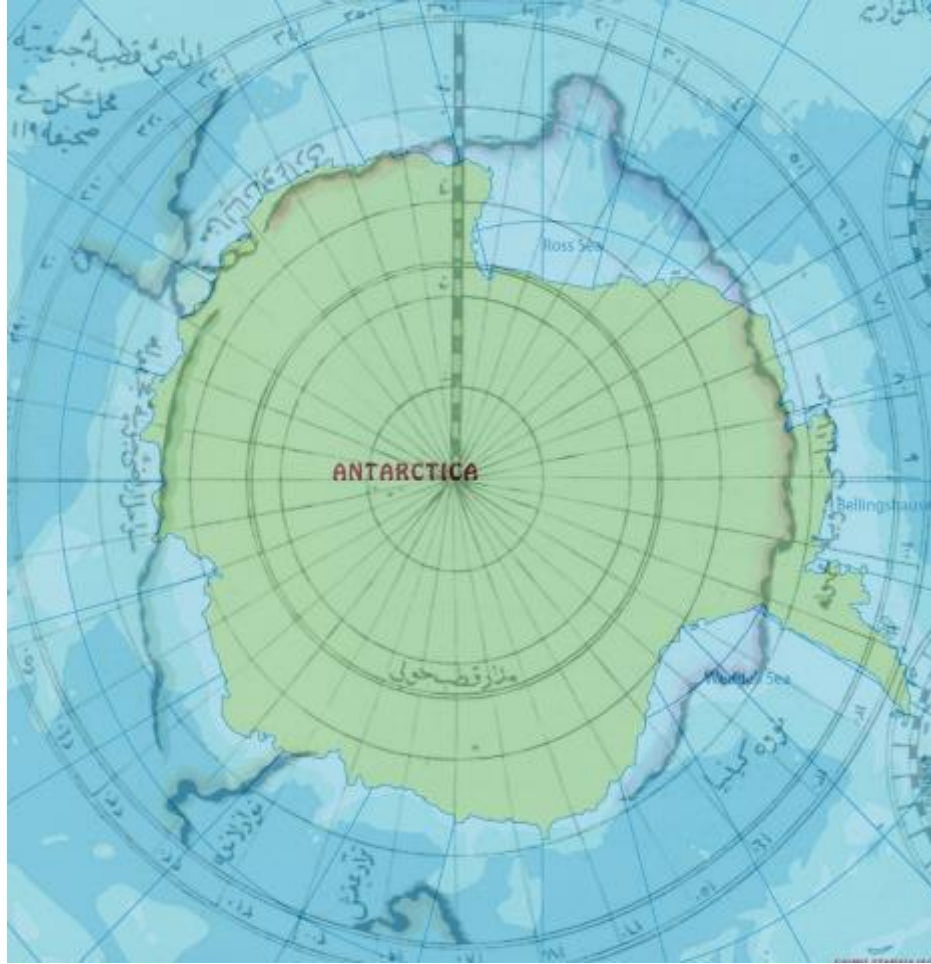
Kuzey Kutbunu oldukça iyi şekilde resmetmiştir (Kâtip Çelebi, 2009, s. 119)
Şekil 23).

Şekil 23: Cihannümâ'da bulunan Kuzey ve Güney Kutbu.

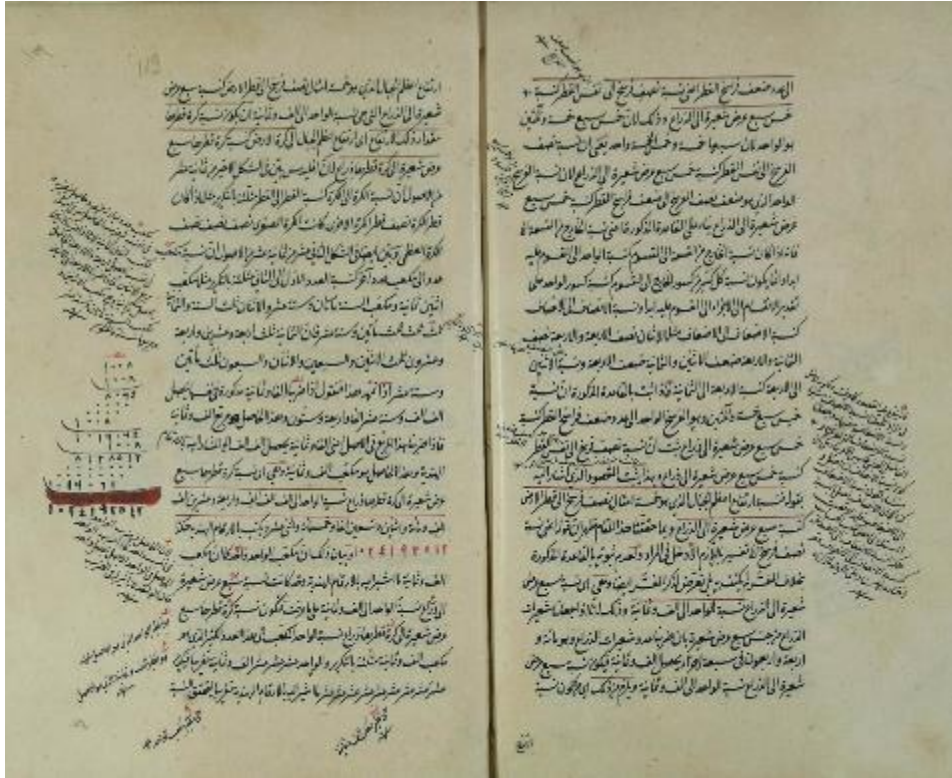
Kâtip Çelebi'nin resmettiği Kutb-u Cenubi (Güney Kutbu) günümüzdeki hâline oldukça yakın biçimdedir. Günümüzdeki Güney Kutbu ile Cihannümâ'daki Güney Kutbunu, kuzey doğrultusunda üst üste yerleştirdiğimizde, 16. yüzyılda Kâtip Çelebi'nin günümüzdeki doğruluğa ne derecede yaklaştığı görülmektedir (Kâtip Çelebi, 2009) (Şekil 24).

Şekil 24: Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ Eserindeki ve Günümüz Güney Kutbunun Üst Üste Bindirilmiş Hali

Kâtip Çelebi bu çalışmanın dışında ayrıca enteresan bir hesaplama da yapmıştır. “İlhâmü'l-Mukaddes mine'l-Feyzi'l-Akdes” adlı çalışmasında, İslam dininin tüm gezegende tam anlamı ile tatbik edilebilmesi açısından matematik ve astronomi bilimi ile namaz vakitlerini Kuzey ve Güney Kutupları için özel olarak hesaplamıştır (Şimşek, 2019) (Kâtip Çelebi - Os. Mü. III.130) (Şasuvaroğlu, 1985, s. 141-163) (Şekil 25).

Şekil 25: Kâtip Çelebi'nin İlhâmü'l-Mukaddes mine'l-Feyzi'l-Akdes Risalesi ve Yaptığı Hesaplamalar

Bu hesaplamalarında da Takıyüddin er-Rasîd'a atıfta bulunmaktadır. Buradaki en önemli husus Kâtip Çelebi'nin vizyonudur. Kuzey Kutbunun kısmen bilindiği fakat Güney Kutbu Antarktika'nın hiç gidilmediği bir

dönemde o bölgelere gidilme olasılığını dikkate alarak oruç ve namaz vakitlerini matematik ve astronomi bilimini kullanarak hesaplamıştır (Gökyay, 1982, s. 31-32,219-232).

Konuya güncel bir soluk aldırılır ise; Osmanlı mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti, Kâtip Çelebi'nin 17. yüzyıldaki vizyonunu bir nebze 2016 yılına kadar çeşitli ülkelerin tesislerine dahil olarak bireysel girişimler vasıtası ile yerine getirmiştir. Ancak 2017 yılında tam anlamı ile ilk "Ulusal Antarktika Bilim Seferi" 13 Türk bilim insanı ile gerçekleştirilmiştir. Uzun bir zamanın ardından Kâtip Çelebi'nin bu vizyonu, 364 yıl sonra tam anlamı ile yerine getirilmiştir (Science Team Reaches Turkish Research Base, 2021) (Şekil 26).

Şekil 26: Türk Araştırma Ekibine Ait Bir Fotoğraf, TÜBİTAK Kutup Araştırmaları Enstitüsü, Antarktika Türk Araştırma Üssü, 2020.

Takıyüddin'in "İstanbul Rasathanesinin" yıkılmasını takip eden 17. yüzyıldan sonra Osmanlı çeşitli sebeplerden dolayı bilimsel araştırmalarda dünyanın oldukça gerisinde kalmaya başlamıştır (Fettahoğlu, 2019, s. 9). Osmanlı, 18. yüzyılda da devam eden duraklamaya karşın yine de gezegendeki gelişmeleri yakından takip etmeyi bırakmamıştır. Buna en güzel örneklerden bir tanesi de Sultan III. Selim Han'ın kütüphanesini süsleyen "Atlas-ı Kebir"dir. Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ eseri gibi Müteferrika Matbaası yayını olan bu atlas, dönemin güncel tüm coğrafi bilgilerini ihtiva etmektedir. Atlas içerisinde tüm dünyanın coğrafi bilgilerinin yanında kutuplar net şekilde belirtilmese de nokta olarak gösterilmiştir (Beydilli, 2010, s. 173) (Şekil 27 ve 28).

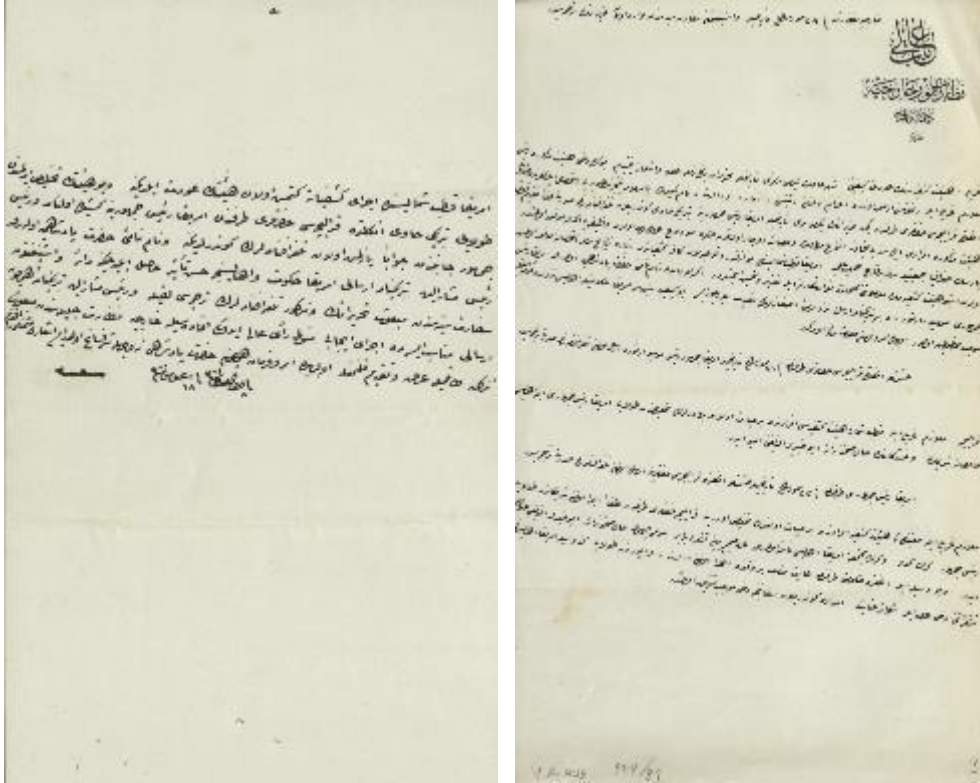
Şekil 27 ve 28: Atlas-ı Kebir'de Bulunan Kuzey ve Güney Kutbu, 1804.

19. yüzyıl Coğrafi Keşiflerin tamamlandığı ve Antarktika'ya ilk adımların atıldığı bir çağ olmuştur. Bu dönemde güney kadar kuzeyin de keşfi oldukça büyük bir yarış hâlinindedir. Arşiv kayıtlarına bakıldığında bu durum Osmanlı tarafından da oldukça dikkatli şekilde takip edilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde (kısaca BOA) Sultan II. Abdülhamid

Han dönemine ait bir belge oldukça ilgi çekmektedir. Arşivde belge için düşülen başlık; “Şimal kutbunda keşfiyât ve taharriyâtta (araştırmalarda) bulunan heyetin avdeti (dönüş) münasebetiyle Amerika cumhur-reisine padişah tarafından bir tebriknâme gönderilmesi hakkında” şeklindedir (BOA - Y.A.HUS. 179-84) (Limon & Caymaz, Kasım 2021, s. 50) (Şekil 29 ve 30).

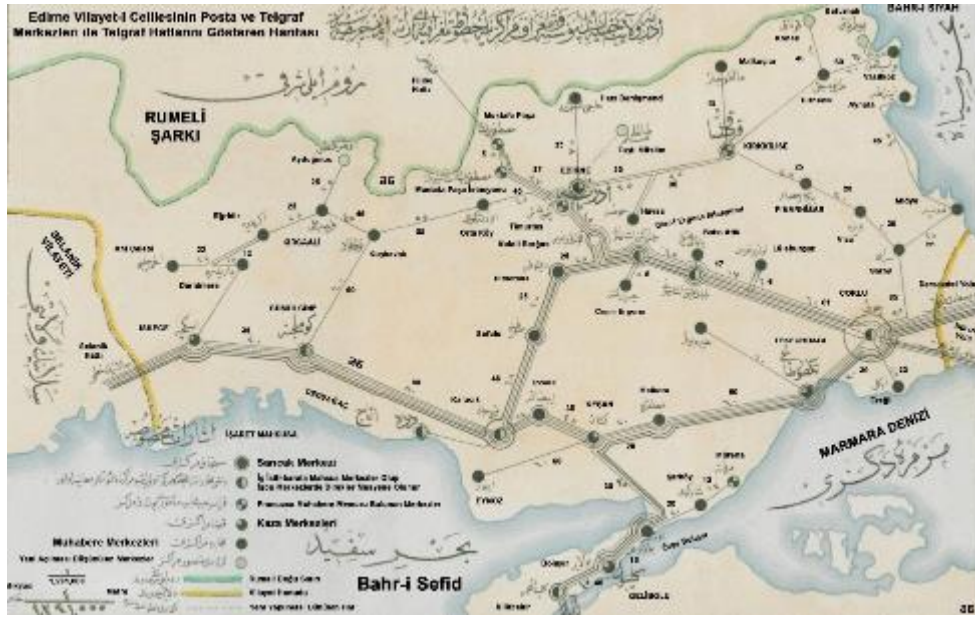
Şekil 29 ve 30: Sultan II. Abdülhamid Han’ın Dönemin ABD Başkanı Chester Alan Arthur’a Göndermiş Olduğu Tebrik Mektubu, 1884.

Konu irdelendiğinde oldukça enteresan bir hikâye ortaya çıkmaktadır. Tabii burada küçük bir anekdot vermek gerekirse; tebrik mektubunun öyküsünden önce Sultan II. Abdülhamid Han’ın istihbarat ağına ait bilgi paylaşmak faydalı olacaktır. Sultan II. Abdülhamid Han Osmanlı’nın son

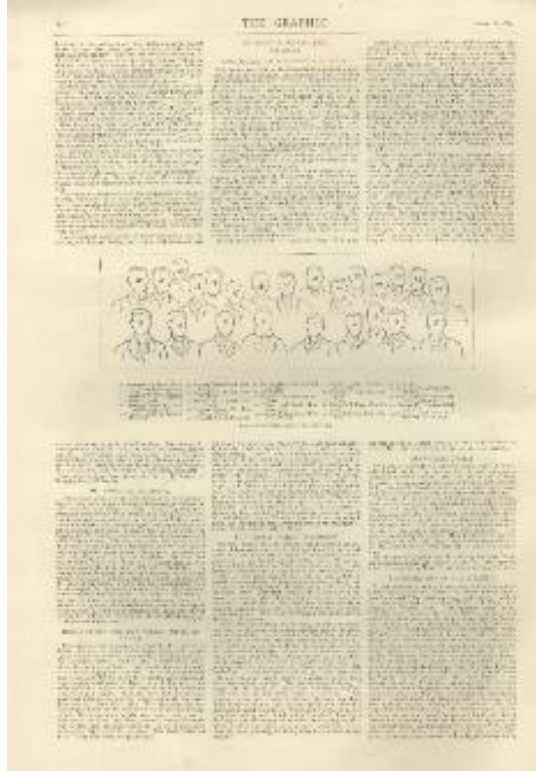
çağlarında tahtta en uzun süre kalan padişah olmuştur. Sanayi Devrimini yakalamaya çalışırken diğer padişahlardan farklı olarak aynı zamanda istihbaratın önemini kavramış bir hanedan üyesidir. O dönemin büyük güçlerinin kullandıkları yöntemleri yakından izleyerek Osmanlı Devleti için benzer tedbirler almaya çalışmıştır. Bunlara en çarpıcı örnek de bir “Edirne” haritasıdır. 93 harbinden hemen sonra Edirne ve çevresine yapılacak tabyaları gösteren bir haritada “Edirne Vilayeti” içerisindeki istihbarat içerikli telgraf hatları da resmedilmiştir (Bayatlı, 2019, s. 16) (Şekil 31).

Şekil 31: Edirne Vilayetinde Kullanılan Telgraf Hatları ve İstihbarat Noktaları, 1894.

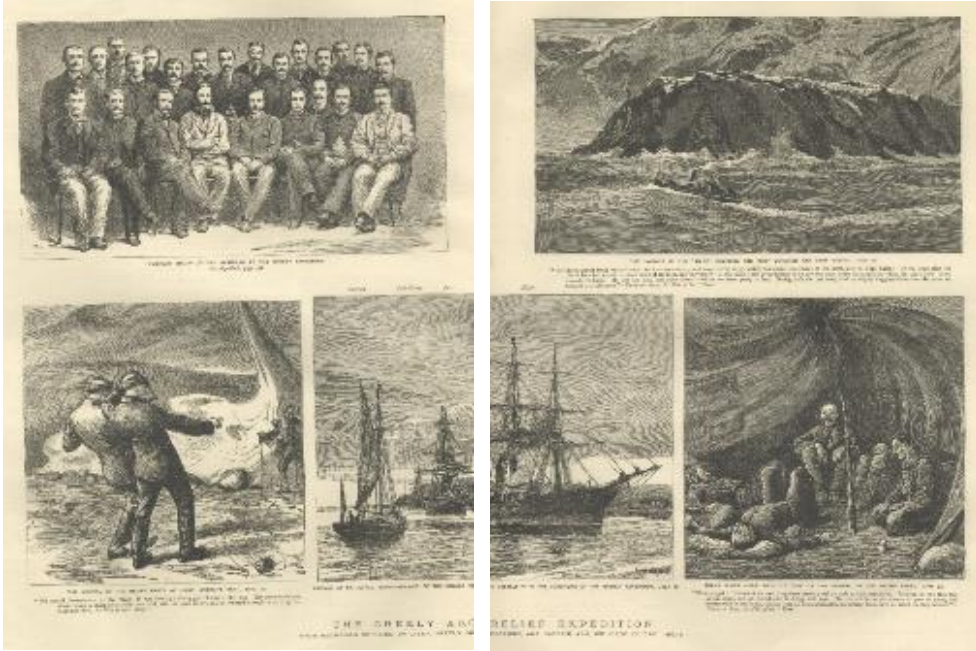
Padişah için özel olarak çizilen bu haritanın içerisinde istihbarata özel noktalarla Fransızca bilen memurların olduğu merkezler bile özel olarak işaretlenmiştir. Bu durum göz önüne alındığında Sultan II. Abdülhamid Han'ın (*Hüküm süresi: 1876-1909*) sadece Osmanlı içerisinde değil tüm dünyada olan biten tüm gelişmelerden haberdar olmayı önemseydiği anlaşılmaktadır. Yine de bu tebrik mektubunun Washington

Büyükelçiliği'nden gelen bilgi doğrultusunda mı, yoksa alınan istihbarat vesilesi ile mi yazıldığını net söylemek mümkün değildir. Ancak Mektup içeriği dikkatlice incelendiğinde İngiltere Kraliçesi Victoria'nın (*Hüküm süresi: 1837-1901*) A.B.D. Başkanı Chester Alan Arthur'a (*Hüküm süresi: 1881-1885*) yazmış olduğu mektup içeriği bilinmekte ve bu içeriğe atıf yapılarak Sultan II. Abdülhamid Han A.B.D. Başkanı Arthur'u tebrik etmektedir (BOA - Y.A.HUS. 179-84) (Şekil 29 ve 30). Bilindiği üzere protokol seviyesindeki yüksek mertebeli yazışmalar oldukça gizli tutulmaktadır. Tebrik konusu olan mektubun özeti ve günümüz Türkçesi ile içeriği şu şekildedir;

Şekil 32: Greely Seferi Hakkında Yayınlanmış Bir Makale, 1884.

“Mülazım (Teğmen) Greely (Adolphus Washington Greely) ve ekibini aramak üzere gönderilen USS *Thetis*, USS *Bear* ve HMS *Alert* namıyla anılan gemilerin istenilen bölgeye ulaşmasından mütevellit İngiltere Kraliçesi (*Victoria*) tarafından geçen (miladi) Haziran’ın 21 ‘inde Amerika Reis Cumhuri’una gönderilen telgraftan anlaşıldığı üzere adı geçen heyetin 2 sene boyunca ciddi ve tehlikeli zorluklara göğüs gerdikten sonra kendilerine gönderilen ikmal gemileri muvaffak olmuştur. Paris Coğrafya Cemiyeti ile buna benzer birkaç bilim dalına tabi bu heyetin Amerika’nın Kuzey Kutbunda bugüne kadar geçen zamanda yaptıkları başarılı keşifleri neticesinde evlerine sağ salim dönmelerinden mütevellit, Amerika hükümeti ve ahalisi tarafından bu dönüşün ne denli önemli olduğu anlaşılmış olmakla beraber, Amerika Reis-i Cumhuri’u Mösyö Arthur’a hazreti padişahın huzurlarında hazırlanan tebriknâmedir.” (2 Eylül 1884) (BOA - Y.A.HUS. 179-84) (Şekil 33 ve 34).

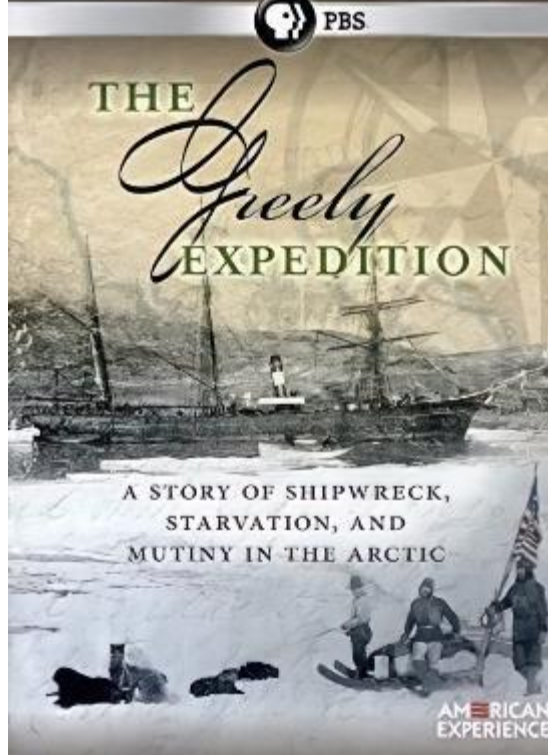

Şekil 33 ve 34: Greely Seferi Hakkında Yayınlanmış Bir Makale, 1884.

Bu tebrik mektubunun hikâyesi de oldukça ilgi çekicidir. Literatüre “Greely Expedition (Greely Seferi)” olarak giren bu hadise 1881 yılının yaz aylarında Kuzey Kutbu için keşif amaçlı bir bilim seferi düzenlenmesi ile başlamıştır (British Library, 1884) (Şekil 32-33 ve 34). Çeşitli uzmanlıkları olan bir ekip toplayan Adolphus Washington Greely, 1881’in yaz ayları çok sıcak geçtiği için sonraki yardım ve erzak konvoylarının kolaylıkla ulaşabileceğini düşünmüştür. Ancak bekledikleri gibi gelişmeyen iklim koşulları yüzünden körfezde mahsur kalmışlardır. 1881 yılı ile 1884 senesi arasında Kanada’nın kuzeyinde bulunan “Lady Franklin Körfezi’ne” yapılan ve 4 sene boyunca bir türlü kurtarılamayan “Greely Expedition (Greely Seferi)” ekibinin kurtarılışı o dönem millî bayram niteliğinde Amerika’da kutlanmıştır. 25 kişiden oluşan bu ekip 4. denemede 22 Haziran 1884 ‘de kurtarılır ve bu kurtarma seferi o dönemde tüm batı dünyasında büyük bir coşku ve bayram havasında karşılanır (British Library, 1884) (BOA - Y.A.HUS. 179-84) (Şekil 32-33-34).

Kutup kâşifi sıfatı taşıyan Adolphus Washington Greely daha sonra Tümgeneral olur ve onur madalyası almaya hak kazanır. 25 kişilik bir ekiple başlayan bu seferden ancak 7 kişi sağ olarak geri dönebilmiştir. 17 kişi aşırı soğuklardan dolayı ölmüş, 1 kişi de yiyecek çalıp ekibe zarar verdiği için öldürülmüştür. Bu konu bir belgesel serisine de konu olmuştur. “American Experience” adlı belgesel serisinin 23. sezonunun 5. bölümünde bu hikâye işlenmiştir (Bellows, ve diğerleri, 2011) (Şekil 35).

Şekil 35: The Greely Expedition (Greely Seferi) Belgeseli, 2011.

Belgeselin özeti; *“Bilimsel hesaplar, günlükler, fotoğraflar ve mektuplar kullanan bu film, kötü planlamanın, kişilik çatışmalarının, şüpheli kararların ve saf kötü şansın, asil bir bilimsel misyonu, bir insanlık trajedisine dönüştürmek için nasıl komplo kurduklarını ortaya koymaktadır”* şeklinde verilerek kutup koşullarının insanları ne durumlara düşürdüğü anlatılmak istenmektedir (Bellows, ve diğerleri, 2011).

Kutupların keşfi ve haritalanması 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın başlarında büyük bir yarış hâline de gelmiştir. 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında gerçekleşen “Space Race (Uzay Yarışı)” gibi “Kutup Yarışları” tabir edeceğimiz çekişmeler görülmektedir (Reeves, 1994, s. 5-6) (Çoban, 2016, s. 100). Özellikle ABD ve Norveç arasında bu durum oldukça büyük bir çekişme hâlini almıştır. Osmanlı arşivlerinde Norveç’in Kuzey Kutbu için düzenlemiş olduğu seferlere ait 4 adet harita bulunmaktadır. Haritalar “Kuzey Kanada'daki adalarla Kaptan Sverdrup'un 2. kutup seyahati” ve “Kuzey Kutbu haritası” künyesi ile tanımlanmıştır (BOA - HRT.h. 123, 124 ve 125, 1903) (Limon & Caymaz, Kasım 2021, s. 47) (BOA - HRT.h. 2444, 1923) (Şekil 36-37 ve 38).

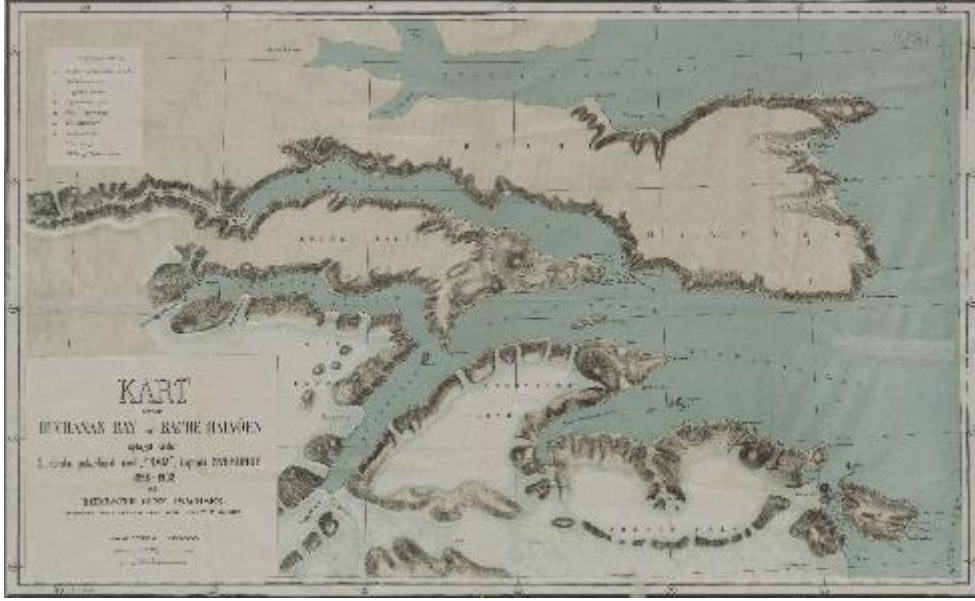
Şekil 36: Otto Sverdrup’un II. Kutup Seyahati. Haritada “Eskimo” yerleşim bölgeleri de işaretlenmiştir, 1903.

Şekil 37: Otto Sverdrup'un II. Kutup Seyahati, 1903

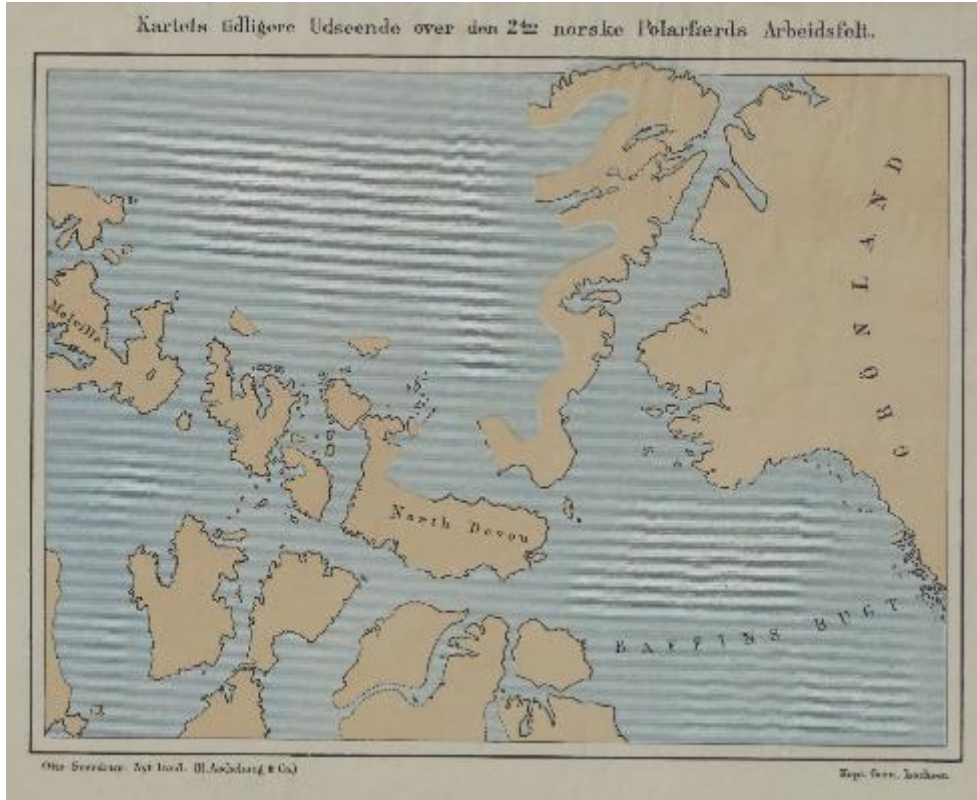
Şekil 38: Otto Sverdrup'un II. Kutup Seyahati, 1903.

1903 tarihli bu haritalar Kuzey Kutbunda bulunan Eskimo yerleşim yerleri dâhil birçok noktayı detaylı şekilde göstermektedir. Haritaları çizen Otto Sverdrup Norveçli bir kâşiftir. Sverdrup, 1898-1902 yılları arasında düzenlenen II. Fram keşfine katılmıştır. Kuzeye yapılan ilk seyahat 1895'te yapılmıştır. Bu sefer Fridjof Nansen komutasında gerçekleşmiş, II. sefere adını veren "Fram", Norveç'in kutup keşiflerinde kullanılması için tasarladığı özel ve o dönemde meşhur olmuş bir gemi haline gelmiştir. Fram hem Kuzey hem de Güney Kutbunda en uç noktalara ulaşmış ilk ahşap gemi sınıfını taşımaktadır. Bu gemi ile Sverdrup, Kanada'nın kuzey bölgelerinin büyük bir kısmının haritasını çıkartarak, toplamda 260.000 km² alanı haritalandırmıştır (Larson, 2018, s. 30,46,306) (BOA - HRT.h. 2444, 1923) (Limon & Caymaz, Kasım 2021, s. 48-54) (Şekil 39). Sverdrup bu çalışmaları için Kuzey Kutbunda Inuit (Eskimo) yöntemlerini benimseyerek 3 kış geçirmiş ve bu tecrübe ile Kuzey Kutbunun büyük bir bölümünün haritalanmasını sağlamıştır. Ülkesinde ulusal bir kahraman olarak görülen Sverdrup, 1902 senesinde keşfettiği 3 adayı Norveç adına sahiplenince Kanada, Norveç ile

siyasi bir krize girmiştir. Bu sorun ancak 1930 senesinde adaların Kanada'ya verilmesi ile çözülmüştür. Sultan II. Abdülhamid Han dönemine tarihlenen bu haritalar, Osmanlı'nın kutuplarda olan bu gelişmeleri net şekilde takip ettiğini ortaya koymaktadır (Fodstad, Kondziolka, Brophy, Roberts, & Girvin, 1999) (BOA - HRT.h. 123, 124 ve 125, 1903) (BOA - HRT.h. 2444, 1923) (Limon & Caymaz, Kasım 2021, s. 45-60).

Şekil 39: Otto Sverdrup'a ait Kuzey Kutbu Haritası, 1923.

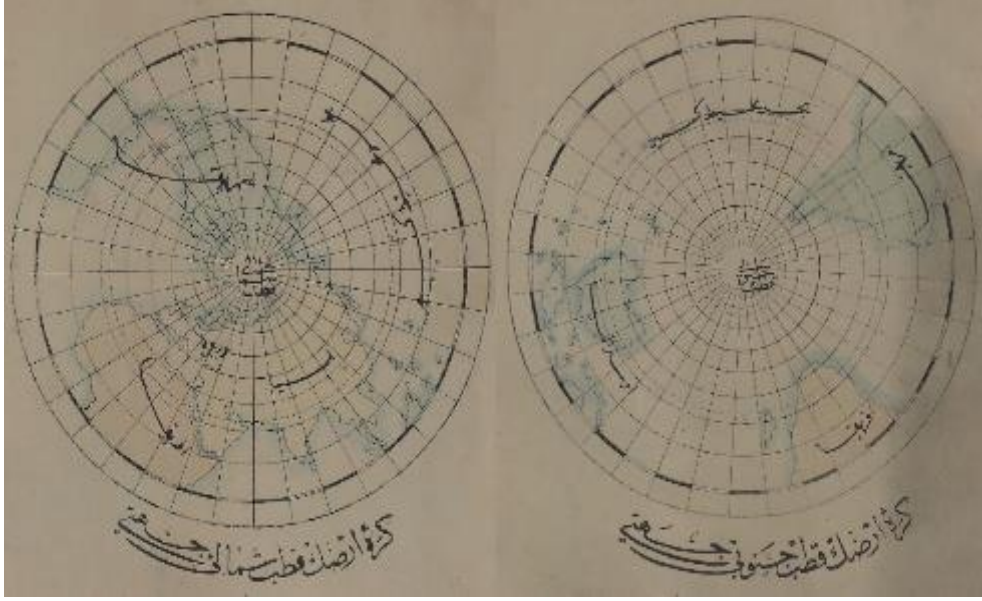
19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları genel olarak Osmanlı Devleti adına oldukça zorlu dönemler olarak adlandırılabilir. Çeşitli savaşlar ile boğuşurken küresel bazda yaşanan gelişmeleri ancak takip etmek durumunda

kalmışlardır (Gramuglia, 2017). 20. yüzyılın başlarında Coğrafi Keşiflerin tamamlanması ile beraber artık dünya üzerinde irili-ufaklı yerler dışında bilinmeyen bir bölge kalmamıştır. Bu durum yine arşivde ele geçen dünya haritalarından da anlaşılmaktadır (Lerner, Meacham, & Burns, 1993, s. 444) (BOA - HRT.h. 9, 1923) (Şekil 40).

Şekil 40: Dünya Haritası ve Kutuplar Detayı, Küre-i Musattah, 1923.

Şekil 41: Dünya Haritası ve Kutuplar Detayı, 1923.

Bu haritalarda kutuplar işaretlenmesine ve gösterilmesine karşın (Şekil 41) Kâtip Çelebi'nin çizdiği kadar bile detaylı çizilmemiştir. Fakat haritacılık oldukça ileri düzeye çıkmış ve kara parçaları neredeyse günümüzdeki kadar büyük bir kesinlikte resmedilmişlerdir (BOA - Hrt.h 9-01, 1923).

SONUÇ

Tarihsel süreç ile kutuplar hakkındaki bilinç bir araya getirildiğinde Osmanlı'nın Kutupların varlığını oldukça iyi şekilde bildiği, fakat ne Kuzey Kutbunun ne de Güney Kutbunun stratejik öneminin farkına varamadığı görülmektedir.

Erken dönemlere ait yazmalarda ve eserlerde kutupların sadece yön tayini açısından önem teşkil ettiğine, daha sonra coğrafya biliminin ilerlemesi ile kutupların varlığı söylence konuları ile harmanlanarak onlara birçok manevi misyonun yüklendiğine şahit olunmaktadır. Tüm bu söylence

şeklinde olan bilgilere rağmen o dönemde yetişen bilim insanları, kendilerine yapılan tüm engelleyici müdahalelere karşın Osmanlı Devleti çatısı altında, çağına göre oldukça ileri düzeyde bilim üretmeye gayret etmişlerdir. Buna en büyük örnek de Takıyüddin er-Rasıd ve Kâtip Çelebi'dir. Kâtip Çelebi, Takıyüddin'in uğradığı haksızlığı anlayarak onun yaptığı ilmin ne denli önemli olduğunu vurgulamak açısından, kutuplarda namaz ve oruç vakitlerini hesaplaması ile anlatmaktadır. Döneminde bu vizyonda olan bilim insanlarını maalesef Osmanlı Devleti verimli bir şekilde kullanamamıştır. Nitekim Kâtip Çelebi, Batı'nın gelişimini yakından takip ederek bulunduğu coğrafyada bu stratejik gelişmelere sessiz kalmak yerine birçok eserinde akıl ve ilim ile örtüşmeyen olguları tenkit edip, bilimin inanç konularında bile ne denli önemli olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca muhtemeldir ki Piri Reis gibi Osmanlı Devleti'nde yetişen hem amiral hem bilim insanları Coğrafi Keşiflerin ciddiyetine vâkıf olmuş ve stratejik önemini kavramış olmalıdırlar ki bu olguya devlet bazında katılmak istemişlerdir diye düşünmek yanlış olmamalıdır. Bu durum karşısında ne yaşadıkları henüz maalesef bilinmemektedir. Ancak günümüze ulaşan eserlerinde (dönemin zor şartları göz önüne alındığında) dünya üzerinde olup bitenler hakkında ciddi derecede bilgi sahibi oldukları ve meydana gelen bu gelişmelere kayıtsız kalmadıkları görülmektedir.

Konuyu özetleyecek olursak, kutuplar Osmanlı Devleti açısından ne yazık ki sadece bir dipnot olarak kalmıştır. Kuzey ve Güney Kutbunun stratejik önemi ve keşfi, ancak gelişmelerin takip edilmesi sonucu ele geçen belgelerden anlaşılmıştır. Nitekim ele geçen bu belgelerde görüldüğü üzere birçok konuda bilgi sahibi olan hanedan belki savaşlar, belki siyasi gelişmeler nedeni ile herhangi bir keşif seferine katılmamıştır. Tüm bunlara karşın ilginç şekilde bu keşifler ile ilgili sadece bilgi almak yerine özellikle son dönemlerde ciddi derecede harita ve plan tedariki yapıldığı da görülmektedir.

Tüm bunların ışığında 16. yüzyılın imkânları ile Coğrafi Keşiflere dahil olursa idi günümüzde dünya haritasının çok farklı olabileceğini düşünmemek elde değil. Bu bağlamda günümüzde TÜBİTAK tarafından kurulan Kutup Araştırmaları Enstitüsü makûs tarihimiz açısından çok ama çok önem arz etmektedir. Bu ekibin yapacağı tüm çalışmalara Osmanlı'nın

mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti'nin tam anlamı ile destek olması Türk tarihi ve stratejisi açısından en büyük temenni olacaktır. Sosyal Bilimler çerçevesi ile bakıldığında kutuplar ile başlayan bu vizyonun, I. Coğrafi Keşifleri kaçıran Osmanlı Devleti'nden alınan çıkarım ile günümüzde uzayda gerçekleşen II. Coğrafi Keşiflere doğru genişleyerek devam etmesi umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

Afetinan, A. (2008). *Life and Works of Piri Reis*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

And, M. (2002). *Osmanlı Tasvir Sanatları: I Minyatür*. İstanbul: Mas Matbaacılık A.Ş.

Aydüz, S. (1995). Osmanlı Devleti'nde Müneccimbaşılık. F. Günergun içinde, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* (s. 159-208). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi.

Aydüz, S. (2001). Mekteb-i Fenn-i Nücûm. *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi* (s. 335-346). İstanbul: IRCICA.

Bağcı, S. (2009). The Falnama of Ahmed I (TSM H.1703). M. Farhad, & S. Bağcı içinde, *Falnama The Book of Omens* (s. 74). Washington D.C.: Smithsonian Institution.

Bayatlı, A. (2019). *Kuşbakışı Edirne "18. ve 19. Yüzyıla Ait Arşivlerden Edirne Haritaları ve Planları*. Edirne: Edirne Belediyesi.

Bellows, S., Jacobs, M., Lord, K., Rapley, R., Grimberg, S., Hagger, T., . . . Samels, M. (Prodüktörler), Rapley, R. (Yazar), & Rapley, R. (Yöneten). (2011). *The Greely Expedition "A Story of Shipwreck, Starvation and Munity in the Arctic"* [Sinema Filmi]. A.B.D.: Public Broadcasting Service (PBS). Aralık 15, 2021 tarihinde <https://www.imdb.com/title/tt1782253/> adresinden alındı

Beydilli, K. (2010). III. Selim'in Bastırdığı Kitaplar ve Atlas-ı Kebir "The Books Published By Selim III And Atlas-ı Kebir". C. Yılmaz içinde, *III. Selim "İki Asrın Dönemecinde İstanbul"* (s. 171-195). İstanbul: Seçil Ofset.

BNF - GE-B.550 RES. (1624). *Ege Denizi Portolanı*. Bibliothèque Nationale de France, Paris.

BNF - GE-DD 4894. (1584). Ortelius Atlası. *Theatrum Orbis Terrarum / Dünya Sahnesi Görünümü*. Bibliothèque Nationale de France, Paris, Fransa.

BNF - Persan 332 - 14r . (1577). Ağayib al-Maḥlūqāt va Garayib al-Mawḡūdāt. *Ali b. Muhammed el-Tûsi*. Bibliothèque Nationale de France, Paris, Fransa.

BNF - Smith-Lesouëf 221. (1601-1650). ‘Aḡā’ib al-maḥlūqāt wa-ḡarā’ib al-mawḡūdāt [القزويني، عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات]. *Al-Qazwīnī*. Bibliothèque Nationale de France, Paris.

BNF Latin 4802. (1451-1500). *Cosmographia*. (C. Ptolomaeus, Dü.) Paris, Fransa: Jacobus Angelus.

BOA - Hrt.h 2320. (tarih yok). *Ege - Batı Trakya ve Marmara Haritası*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

BOA - Hrt.h 9-01. (1923). *Dünya Haritası. Küre-i Musattah. (Düzleştirilmiş Küre) Matbu*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

BOA - HRT.h. 10. (1513). *Piri Reis Dünya Haritası*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

BOA - HRT.h. 123, 124 ve 125. (1903). Otto Sverdrup’un Kutup Seyehati Haritaları. *Kuzey Kanada’daki Adalarla Kaptan Sverdrup’un 2. Kutup Seyahatini Gösterir Harita*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

BOA - HRT.h. 2444. (1923). *Otto Sverdrup’a ait Kuzey Kutbu Haritası*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

BOA - HRT.h. 9. (1923). Dünya Haritası ve Kutuplar Detayı. *Dünya Haritası. Küre-i Musattah. Matbu*. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

BOA - Y.A.HUS. 179-84. (tarih yok). *Şimal Kutbunda Keşfiyat ve Taharriyatta Bulunan Heyetin Avdeti Münasebetiyle Amerika Cumhurreisine*

Padişah Tarafından Bir Tebrikname Gönderilmesi Hakkında. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul.

British Library. (1884, Ağustos 16). Greely Expedition (Greely Seferi). *The Graphic Gazetesi*, 768.

Çağman, F. (2016). *Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı*. İstanbul: Mas Matbaacılık.

Çaycı, A. (2002). *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Çoban, O. H. (2016). Türkiye'nin Yer Gözlem Uydu Sistemleri ve Ormancılık Uygulamalarında Kullanılabilirliği. *Turkish Journal of Forestry "Türkiye Ormancılık Dergisi"*, 17(1), 99-107. Aralık 15, 2021 tarihinde <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRrd01qVTJOZz09/turkiye-nin-yer-gozlem-uydu-sistemleri-ve-ormancilik-uygulamalarinda-kullanilabilirligi> adresinden alındı

Demir, R. (2000). *Takiyüddîn'de Matematik ve Astronomi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Dizer, M. (1990). *Takiyüddin*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Farhad, M., & Bağcı, S. (Dü). (2009). *Falnama The Book of Omens*. Washington D.C.: Smithsonian Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery.

Fettahoğlu, K. (2019). *Rasathane-i Âmire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Fodstad, H., Kondziolka, D., Brophy, B., Roberts, D., & Girvin, J. (1999, Mayıs). Arctic and Antarctic Exploration Including the Contributions of Physicians and Effects of Disease in the Polar Regions. *Neurosurgery*, 5(44), 925-940. doi:10.1097/00006123-199905000-00001

Garret, W. E. (Dü). (1983). Peoples of the Arctic. *National Geographic*.

Gerret, W. E. (Dü.). (1982). The Historic Mediterranean 800 B.C. to A.D. 1500. *National Geographic*.

Gökbilgin, M. (1985). XVII. Asırda, Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi. *Kâtip Çelebi "Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler"* (s. 197-218). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gökyay, O. Ş. (1982). *Kâtip Çelebi "Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler"* (Yonca Matbaası b.). Ankara: Türkiye İş Bankası.

Grammont, J. L. (1999). Katip Çelebi Cihân-numâsının Bazı Batı Kaynakları Hakkında. H. Y. Nuhoğlu içinde, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri* (s. 185-188). İstanbul: IRCICA.

Gramuglia, P. M. (2017). Age of Revolution (1750s-1850s). D. Head (Dü.) içinde, *Encyclopedia of The Atlantic World, 1400-1900 (Europe, Africa and the Americas in an Age of Exploration, Trade and Empires)* (Cilt 1, s. 17-20). California: ABC-CLIO.

İÜNEK - F.1404. (1581). İstanbul Rasathanesi'ndeki Antarktika'yı Gösteren Küre. *Şehinşâhnâme*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul.

İÜNEK - F.1404. (1581). İstanbul Üzerinden Geçen Kuyruklu Yıldız. *Şehinşâhnâme*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul.

İÜNEK - F.1404. (1581). Takıyüddin er-Rasîd'in Rasathanesi. *Şehinşâhnâme*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul.

İÜNEK - T.6043. (1587). 1577 Yılında İstanbul Üzerinde Gözlemlenen Kuyruklu Yıldızın Minyatür Çizimi. *Şecaatnâme*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul.

Kâtip Çelebi - Os. Mü. III.130. (tarih yok). İlhamü'l-Mukaddes mine'l-Feyzi'l-Akdes. *Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi 290/2*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Kayseri.

Kâtip Çelebi. (2009). *Kitâb-ı Cihânnümâ (Tıpkıbasım)* (Tıpkıbasım b., Cilt 1). (F. Sarıcaoğlu, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kut, G. (tarih yok). Acâibü'l-Mahlûkat. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 315-316). içinde Türkiye Diyanet Vakfı.

Larson, E. J. (2018). *To the Edges of the Earth: 1909, the Race for the Three Poles, and the Climax of the Age of Exploration*. New York: William Morrow Paperbacks.

Lerner, R. E., Meacham, S., & Burns, E. M. (1993). *Western Civilizations* (Cilt 1). New York: W W Norton & Company Inc.

Limon, O., & Caymaz, E. (Kasım 2021). Svalbard Adaları: Arşiv Belgeleriyle Cumhuriyetten Günümüze. B. Özsoy, B. Büyüksağnak, B. Özsoy, & B. Büyüksağnak (Dü) içinde, *Soğuk Kuzeyin Sıcak Adaları Svalbard* (s. 43-112). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Piri Reis. (2002). *Kitab-ı Bahriye* (Nurol Matbaası b.). (B. Arı, Dü.) Ankara: T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.

Reeves, R. (1994). *The Superpower Space Race "An Explosive Rivalry Through The Solar System"*. Boston: Springer.

Renda, G. (1997). Osmanlılar ve Deniz Haritacılığı. A. Rispoli (Dü.) içinde, *XIV-XVIII Yüzyıl Potolan ve Deniz Haritaları (Portolani e Carte Nautiche XIV-XVIII Secolo)* (s. 19-22). İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.

Sarıcaoğlu, F. (2013). *Pîrî Reîs'in Dünya Haritası 1513 (The World Map of Pîrî Reîs)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Sarıkaya, B. (2019). *Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât*. (G. Kut, Dü.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Science Team Reaches Turkish Research Base. (2021, Aralık 15). TÜBİTAK Kutup Araştırmaları Enstitüsü: https://kare.mam.tubitak.gov.tr/sites/images/ctue_mam/glr_3.jpg adresinden alındı

Seyyid Lokman Çelebi. (1987). *Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâilî'l-'Osmâniyye (Tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm

Bakanlığı, Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul Araştırma Merkezi, Güzel Sanatlar Matbaası.

Şasuvaroğlu, B. (1985). İlham-al Mukaddes Min-al Feyz-al Akdes Risâlesi ve Kâtip Çelebi'nin İlmî Zihniyeti Hakkında Birkaç Söz. *Katip Çelebi "Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler"* (s. 141-176). içinde Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Şengör, C. (2017). *Klaudios Ptolemaios Coğrafya El Kitabı Codex Seragliensis Gİ 57 Tıpkıbasım Haritalar*. İstanbul: Boyut Yayınları.

Şengör, C. (2017). Klaudios Ptolemaios Coğrafya El Kitabı İstanbul'daki Ptolemaios Elyazmasının Tıpkıbasımını Codex Seragliensis Gi 57 Araştırma Raporu. A. C. Şengör, A. Stückelberger, F. Mittenhuber, R. Fuchs, & İ. Ortaylı (Dü.) içinde, *Klaudios Ptolemaios* (s. 16). İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Şimşek, M. (2019). Kâtip Çelebi'de Fıkhın İlimler Tasnifindeki Yeri ve Matematik ve Astronomi Bilmeyen Fakihin Eleştirisi. *Mizânü'l-Hak İslam İlimler Dergisi*(8), 13-36.

Takîyüddîn İbn Marûf. (2017). *Kitâbu Nûri Hadakati el-Ebsâr ve Nûri Hadikati el-Enzâr*. (Y. Unat, Dü., & H. G. Topdemir, Çev.) Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tekeli, S. (1958, Eylül-Aralık). Nasirüddin, Takiyüddin ve Tycho Brahe'nin Rasat Aletlerinin Mukayesesi (Ayrıbasım). *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVI(3-4), 301-393.

Tekeli, S. (2004). İstanbul Rasathanesinin Araçları. *Prof. Dr. Sevim Tekeli'ye Armağan "Makaleleri ve Bildirileri"* (s. 664-678). içinde Ankara: Kalkan Matbaacılık.

Tekeli, S. (2004). Kristof Kolomb'un Haritasına Dayanarak En Eski Amerika Haritasını Çizen Türk Amiralî "Piri Reis". *Prof. Dr. Sevim Tekeli'ye Armağan "Makaleleri ve Bildirileri"* (s. 496-521). içinde Ankara: Kalkan Matbaacılık.

Topdemir, H. G. (2010). Takıyüddin er-Râsıd (تقیّ الدين الراصد). *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 454-456). içinde Türkiye Diyanet Vakfı.

TSM - H.1365. (1584). Takıyüddin'in İstanbul Üzerinden Geçen Kuyruklu Yıldızı Gözlemlemesi. *Nusretnâme*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, İstanbul.

Vincent, J. (1828). *An Atlas of Ancient Geography*. Londra, England: Oxford.

Waldseemüller, M. (1507). *Universalis Cosmographia/Waldseemüller Haritası*. G3200.1507.W3. Library of Congress France, Paris.

